

УДК 65.013

DOI: <https://doi.org/10.31731/2524-2636.2021.5.1.-27-39>

Неля Вовк, канд. пед. наук, доцент, (ORCID: 0000-0001-6601-7030)

Юлія Панімаш, канд. пед. наук, (ORCID: 0000-0002-5337-6613)

Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

Національного університету цивільного захисту України

ПРОБЛЕМА УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРАЦІ В ОРГАНАХ І ПІДРОЗДІЛАХ ДСНС УКРАЇНИ

У статті проведено аналітичний огляд проблеми управління охороною праці в органах та підрозділах Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС). Подано існуючу нормативно-правову базу в системі управління охороною праці Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Авторами визначено ряд теоретичних положень щодо організаційного забезпечення охорони праці в органах та підрозділах ДСНС України, розкрито завдання Управління організації медичного забезпечення, медико-біологічного захисту та охорони праці в ДСНС України. На основі аналізу представлених статистичних даних виробничого травматизму за 2020 рік в системі ДСНС та порівняння з попередніми роками розглянуто ряд причин (психологічні, організаційні, матеріально-технічного забезпечення) та запропоновано заходи для зменшення виробничого травматизму рядового та начальницького складу органів і підрозділів під час виконання службових обов'язків в органах, підрозділах, підприємствах, установах та організаціях сфери управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Серед напрямів роботи щодо зменшення виробничого травматизму рядового та начальницького складу органів і підрозділів ДСНС України виокремлено організаційні, психологічні та удосконалення нормативної бази. Зокрема, до організаційних методів і засобів підвищення безпеки праці в системі ДСНС України виокремлено удосконалення законодавчих та нормативно-правових актів з охорони праці; проведення моніторингу та оцінки ефективності виконання запланованих заходів; здійснення аналітичного огляду матеріалів розслідування аварій, нещасних випадків та професійних захворювань; упровадження сучасних досягнень науки, техніки й технології у сфері охорони праці; ретельне проведення відбору кадрів. Серед вказаних напрямів роботи важливу роль відведено психологічній підготовці працівників як комплексу взаємопов'язаних заходів, що здійснюються в загальній системі службової підготовки, а також у навчально-виховному процесі та безпосередньо у процесі виконання завдань за призначенням, які спрямовані на формування, розвиток та підтримку психологічної готовності осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту до професійної діяльності, виконання завдань за призначенням у складних та екстремальних умовах.

Ключові слова: *виробничий травматизм, медико-біологічний захист та охорона праці, управління охороною праці, управління організації медичного забезпечення, професійна підготовка, психологічна підготовка, психологічне забезпечення.*

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки та інтенсифікації науково-технічного прогресу постійно зростають вимоги до професійної підготовки працівників, яка поряд з рядом фахових знань, умінь, навичок та компетенцій передбачає вміння працювати надійно та безпечно. Державна політика в галузі охорони праці ґрунтується на головному принципі пріоритетності життя та здоров'я працівників перед будь-якими результатами виробничої діяльності. Реалізація цієї політики передбачає виконання ряду заходів із підвищення рівня безпеки праці, але головним серед них є формування у працівників мотивації щодо посилення відповідальності особи за власну та колективну безпеку під час професійної діяльності.

Проблема охорони праці є загальносвітовою, над нею працюють усі члени міжнародної спільноти. За даними Міжнародної організації праці (*далі* — МОП), у світі щороку реєструється 270 млн випадків виробничого травматизму та 160 млн випадків професійних захворювань. У зв'язку з виробничою діяльністю за рік помирають близько 2 млн осіб. Статистичні дані свідчать, що у світі: кожні 3 хвилини внаслідок виробничої травми чи професійного захворювання помирає одна людина; кожної секунди на виробництві травмуються 4 особи; в Україні: кожні 8 хвилин травмується одна людина; кожні 5 годин внаслідок травм помирає одна людина.

Великий вплив на трудове життя, на умови праці справляє глобалізація. Її результати мають двоїстий характер: деякі держави змогли досягти переваг у ринковій економіці, інші стали ще більш маргінальними, дезінтегрованими і знедоленими. Тиск світової конкуренції змушує роботодавців розглядати профілактику травматизму й охорону праці співробітників не як інтегральну компоненту управління якістю, а як додаткову перепону на шляху до збуту продукції.

Рівень травматизму і професійної захворюваності значно вищий у країнах, що розвиваються, ніж у промислово розвинених. Так, у Європейському Союзі жертвами нещасних випадків і профзахворювань щороку стають близько 10 млн людей, з них майже 8 тис. гинуть.

За останніми даними міжнародної організації праці, кожного року на планеті стається 270 млн нещасних випадків, у яких гине близько 350 тис. людей, реєструється 160 млн. випадків професійних захворювань, а близько 2 млн людей помирають внаслідок причин, що пов'язані з роботою. Україна належить до числа держав, де стан виробничого травматизму в кілька разів вищий, ніж в економічно розвинених країнах. Так, у розрахунку на 100 тис. працюючих рівень ризику загибелі та травмування працівників на виробництві в Україні порівняно з Німеччиною вищий у 2 рази, а з Японією – у 3 рази [2]. Як зазначає В. С. Чубань, серед чинників, які зумовлюють високий рівень виробничого травматизму, слід відмітити ослаблення механізму державного регулювання у сфері охорони праці; старіння основних фондів; фінансування роботодавцями заходів з охорони праці за залишковим принципом тощо [14]. Тож проблема погіршення стану виробничого травматизму в органах та підрозділах, на підприємствах, в організаціях і закладах освіти сфери управління ДСНС спонукає до аналізу та вивчення більш детально даної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розуміння природи виробничого травматизму та розвиток заходів з його профілактики зробили вчені О. І. Амоша, А. О. Водяник, О. В. Войналович, Г. Г. Гогіташвілі, Г. Є. Дегтяренко, О. І. Кашуба, Б. М. Коржик, О. Є. Кружилко, Ю. І. Кундієв, П. К. Кучеба, О. Є. Лапшин, О. Г. Левченко, Г. Г. Лесенко, М. Б. Льовкін, К. Н. Ткачук, С. П. Ткачук, Brancoli M., Machida S. У роботах О. С. Алексеева, В. В. Наконечного на основі комплексного аналізу з позиції системного підходу сформовано бачення щодо формування системи управління охороною праці як важливого елементу складової державного управління ДСНС України [1]. У роботах Чубань В. С., Горбаченка Ю. М. подано аналіз існуючої організації охорони праці в органах та підрозділах ДСНС [14]. Таїровою Т. М. запропоновано підходи до підвищення результативності системи управління охороною праці, які ґрунтуються на математичному моделюванні системи «охорона праці» й ризик-орієнтованому підході, для побудови математичної моделі системи «охорона праці» сформовано множину показників, що характеризують вхідні впливи зовнішнього середовища, внутрішній стан системи та її вихідні характеристики [12]. У роботі В. М. Фірмана виокремлено роль людського чинника серед причин виникнення небезпечних ситуацій, проведено аналіз статистичних даних щодо кількості нещасних випадків виробничого характеру, а також нещасних випадків зі смертельними наслідками в період з 2005 по 2017 роки. Дані дослідження показали, що людський чинник може бути причиною нещасних випадків на робочому місці, але також він є ключем до з'ясування того, як на дії працівників впливають інші аспекти трудового процесу. На підставі відомих моделей виникнення аварійних ситуацій, запропоновано

підходи, на яких базуються методи практичної реалізації профілактичних заходів [13]. Головним лейтмотивом вказаних праць є те, що працівники повинні усвідомити, що важливим елементом у підвищенні рівня безпеки виробництва є формування культури безпеки праці, позитивного ставлення до питань безпеки, поваги, активної взаємодії у запобіганні реалізації ризиків на робочому місці. Лише спільні зусилля роботодавців, працівників, та органів державної влади можуть вирішити питання безпеки праці на кожному робочому місці.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є на основі аналізу даних виробничого травматизму за 2020 рік в системі Державної служби України з надзвичайних ситуацій та порівняння з попередніми роками запропонувати заходи для зменшення виробничого травматизму рядового та начальницького складу органів і підрозділів під час виконання службових обов'язків в органах, підрозділах, підприємствах, установах та організаціях сфери управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Відповідно для реалізації поставленої мети виокремлено завдання:

- провести аналіз діючої нормативно-правової бази в системі управління охороною праці Державної служби України з надзвичайних ситуацій;
- визначити теоретичні положення щодо організаційного забезпечення охорони праці в органах та підрозділах Державної служби України з надзвичайних ситуацій;
- провести аналіз статистичних даних виробничого травматизму за 2020 рік в системі Державної служби України з надзвичайних ситуацій та провести їх порівняльний аналіз;
- провести розгляд причин виробничого травматизму працівників системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій та здійснити їх порівняльний аналіз;
- запропонувати заходи та виокреслити методи щодо зменшення виробничого травматизму рядового та начальницького складу органів і підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

За даними Фонду соціального страхування України (далі — Фонд), за 9 місяців 2019 р. робочими органами виконавчої дирекції Фонду зареєстровано 3270 потерпілих від нещасних випадків на виробництві (з них 286 — смертельно), на яких складено акти за формою Н-1. Серед травмованих на підприємствах України 72,2 % (2362) чоловіків та 27,8 % (908) жінок. Найбільше травмувалися водії автотранспортних засобів (147), гірники очисних забоїв (132) та прохідники (83).

Кількість професійних захворювань в Україні за 9 місяців 2019 р., за даними Фонду, порівняно з 9 місяцями 2018 р. збільшилась на 26,5 % — з 1314 до 1662 випадків. Перше місце у структурі професійних захворювань належить хворобам органів дихання — 45,4 % від загальної кількості діагнозів, тобто 1314 випадків. На другому місці — захворювання опорно-рухового апарату (радикулопатії, остеохондрози, артрити, артрози) — 25,1 %, 728 випадків. Третє місце за хворобами слуху — 14,9 %, 430 випадків, четверте — за вібраційною хворобою — 7,3 %, 211 випадків. Найбільше професійних захворювань зареєстровано у добувній промисловості і розробці кар'єрів — 1388 осіб, тобто 83,5 % від загальної кількості профзахворювань в Україні, що на 28,4 % (307 осіб) більше порівняно з 9 місяцями минулого року.

Міжнародне бюро праці встановило, що в середньому на 100 тис. працюючих щороку припадає близько 6 нещасних випадків зі смертельними наслідками. В Україні цей показник майже вдвічі більший і найвищий серед країн СНД — 11 загиблих на 100 тис. працюючих.

Дослідженням проблематики управління охороною праці займаються вітчизняні практики та учені. Проте, питанню аналізу існуючої організації охорони праці в органах та підрозділах ДСНС України на сучасному етапі приділено недостатньо уваги, тому даний напрямок вимагає подальшого вивчення та вдосконалення.

Стаття 3 Конституції України зазначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Однак, вказані вище дані свідчать про те, що Україна належить до числа держав, де стан

виробничого травматизму в кілька разів вищий, ніж в економічно розвинених країнах. Незважаючи на впровадження сучасних і більш безпечних технологій, питання виробничого травматизму та професійної захворюваності на сьогодні не втрачає своєї актуальності.

Діяльність працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій не є винятком. Із впровадженням новітніх технологій у діяльність людини, які з'являються як результати досягнень світового науково-технічного прогресу, та високою ймовірністю виникнення небезпек техногенного, природного та воєнного характеру, тенденції до зростання якої спостерігаються із початку III тисячоліття, ліквідація та мінімізація наслідків НС, та, зокрема, проведення оперативно-рятувальних робіт, стають все складнішими та характеризуються наявністю великої кількості непередбачуваних та екстремальних ситуацій.

Щодня під час виїзду за викликом особовий склад ДСНС піддається впливу відкритого вогню, різких перепадів температур при гасінні пожеж у холодний період року, значних фізичних навантажень, ризику ураження струмом, отримання опіків, тілесних ушкоджень під час розбору ДТП, падіння з висоти під час гасіння пожеж та проведення рятувальних робіт у багатоповерхових будівлях і висотних спорудах, втрати здоров'я і життя.

У лонгитюдних дослідженнях Т. В. Костенко наведено результати аналізу виробничого травматизму серед особового складу ДСНС України за 12 років та встановлено, що показники травматизму серед рятувальників значно перевищують такі показники у розвинених країнах [5, 167; 8].

Рятувальна справа в Україні залишається однією з найнебезпечніших галузей людської діяльності. І, на жаль, підвищенню безпеки умов праці працівників аварійно-рятувальних служб на сьогодні приділяється недостатньо уваги. Ст. 43 Конституції України зазначає, що «...кожен має право на належні, безпечні й здорові умови праці». Це ключове положення Конституції безумовно повинно визначити суть державної політики в галузі охорони праці, однією з основних складових якої повинно стати створення вискоєфективних систем управління охороною праці. Тому питання охорони праці в органах та підрозділах, на підприємствах, в організаціях і закладах освіти сфери управління ДСНС набуває надзвичайно важливого характеру.

Охорона праці розглядається нами як система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності.

Управління охороною праці ДСНС України здійснює Управління організації медичного забезпечення, медико-біологічного захисту та охорони праці.

Управління організації медичного забезпечення, медико-біологічного захисту та охорони праці є самостійним структурним підрозділом Державної служби України з надзвичайних ситуацій і підпорядковане заступнику Голови ДСНС відповідно до розподілу обов'язків. Основними завданнями Управління є реалізація у межах своїх повноважень державної політики з питань охорони здоров'я та організації медичного забезпечення особового складу органів управління та підрозділів служби цивільного захисту, медичного та біологічного захисту населення при надзвичайних ситуаціях, організація проведення військово-лікарської експертизи серед осіб рядового та начальницького складу ДСНС, організація та здійснення заходів з охорони праці в системі ДСНС.

Серед головних завдань Управління організації медичного забезпечення, медико-біологічного захисту та охорони праці виокреслюємо:

– визначення основних напрямків та забезпечення організації заходів з охорони здоров'я, санітарно-епідеміологічного забезпечення та медичного постачання органів і підрозділів цивільного захисту ДСНС;

– організацію заходів щодо надання медичними працівниками системи ДСНС невідкладної медичної допомоги в зоні НС (осередку ураження) рятувальникам та постраждалим (при необхідності), залучення медичних підрозділів у межах їх повноважень до ліквідації медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій;

– взаємодію у межах наданих повноважень з управлінською медичною структурою МВС щодо організації медичного забезпечення особового складу органів і підрозділів ДСНС, організації та проведення спільних навчань медичних підрозділів з надання медичної допомоги особовому складу при ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків;

– участь у межах своїх повноважень в організації та проведенні в системі професійної підготовки особового складу органів та підрозділів цивільного захисту ДСНС занять з надання домедичної допомоги постраждалим, пропаганди гігієнічних знань та здорового способу життя;

– організацію статистичного обліку захворюваності серед особового складу органів та підрозділів цивільного захисту ДСНС, розробляє відповідні пропозиції щодо покращення їх стану здоров'я та медичного забезпечення;

– розробка заходів щодо удосконалення медичного та санітарно-протиепідемічного забезпечення органів та підрозділів цивільного захисту ДСНС, виходячи із специфіки їх діяльності;

– участь у проведенні науково-дослідних робіт з питань охорони здоров'я та медичного забезпечення особового складу органів і підрозділів цивільного захисту ДСНС, медичного та біологічного захисту населення у разі виникнення надзвичайних ситуацій;

– здійснення комплексного управління охороною праці та контроль дотримання чинного законодавства з охорони праці в системі ДСНС [7].

У своїй діяльності система управління охороною праці ДСНС України керується Конституцією України, Законами України "Про охорону праці", "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування", "Про охорону здоров'я", "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення", Кодексом законів про працю, Цивільним кодексом та підзаконними нормативно-правовими актами: наказом МНС України № 502 від 01.09.2014 Про затвердження Положення про відомчий контроль за станом охорони праці в органах та підрозділах ДСНС України, наказом № 81 від 30.01.2012 „Про затвердження Положення про службу охорони праці МНС України, наказом МНС України від 07.05.07 № 312 «Правила безпеки праці в органах і підрозділах МНС України», наказом МНС України від 4.03.2008 № 162 «Методичні рекомендації з охорони праці щодо створення безпечних умов праці під час ведення пошуково-рятувальних та аварійно-відновлювальних робіт підрозділами систем МНС», наказ МНС України від 18.08.06. № 540 «Про затвердження Інструкції про порядок розслідування, ведення обліку нещасних випадків в органах і підрозділах МНС України» та інші.

На сьогодні питанню охорони праці в Україні приділяється достатньо велика увага. Проте, згідно з результатами звітів про стан травматизму рядового та начальницького складу органів і підрозділів під час виконання службових обов'язків в органах, підрозділах, підприємствах, установах та організаціях сфери управління ДСНС України, проблеми охорони праці в ДСНС залишаються нерозв'язаними. Це підтверджують дані управління організації медичного забезпечення, медико-біологічного захисту та охорони праці ДСНС України, згідно з якими за 2020 рік в органах та підрозділах, на підприємствах, в організаціях і закладах освіти сфери управління ДСНС зареєстровано 68 випадків виробничого травматизму (2 з яких групові), травмовано 70 осіб, 3 з них — смертельно, а саме:

Управління ДСНС України у Волинській області — 2 випадки, травмовано 2 осіб;

ГУ ДСНС України у Дніпропетровській області — 4 випадки, травмовано 4 осіб;

ГУ ДСНС України у Донецькій області — 5 випадки, травмовано 6 осіб;

Управління ДСНС України у Житомирській області — 1 випадок, травмовано 1 особу;

Управління ДСНС України у Закарпатській області — 4 випадки, травмовано 4 осіб;

ГУ ДСНС України у Запорізькій області — 4 випадки, травмовано 4 осіб;

Управління ДСНС України в Івано-Франківській області — 2 випадки, травмовано 2 осіб;

Управління ДСНС України у Кіровоградській області — 1 випадок, травмовано 1 особу;

ГУ ДСНС України у Київській області — 2 випадки, травмовано 2 осіб;
ГУ ДСНС України у Луганській області — 7 випадків, травмовано 7 осіб;
ГУ ДСНС України у Миколаївській області — 2 випадки, травмовано 2 осіб;
ГУ ДСНС України в Одеській області — 3 випадки, травмовано 3 осіб;
ГУ ДСНС України у Полтавській області — 5 випадків, травмовано 5 осіб;
ГУ ДСНС України у Рівненській області — 2 випадки, травмовано 2 осіб;
Управління ДСНС України у Сумській області — 1 випадок, травмовано 1 особу;
ГУ ДСНС України у Харківській області — 1 випадок, травмовано 1 особу

(смертельно);

ГУ ДСНС України у Херсонській області — 1 випадок, травмовано 1 особу;
ГУ ДСНС України у Хмельницькій області — 1 випадок, травмовано 1 особу;
ГУ ДСНС України у Черкаській області — 4 випадки, травмовано 4 осіб;
Управління ДСНС України у Чернігівській області — 5 випадків, травмовано 6 осіб;
Управління ДСНС України у Чернівецькій області — 1 випадок, травмовано 1 особу

(смертельно);

ГУ ДСНС України у м. Києві — 9 випадків, травмовано 9 осіб;
Спеціальний авіаційний загін ОРС ЦЗ ДСНС — 1 випадок, травмовано 1 особу.

У порівнянні із даними звітів про стан травматизму рядового та начальницького складу органів і підрозділів під час виконання службових обов'язків в органах, підрозділах, підприємствах, установах та організаціях сфери управління ДСНС України за 2019 рік, згідно яких було зареєстровано 77 випадків виробничого травматизму (7 з яких групові), травмовано 93 особи, 5 з них — смертельно, можна говорити про незначне поліпшення ситуації.

Результати проведеної фахівцями роботи щодо розслідування вказаних випадків, яка здійснюється відповідно до Інструкції про порядок розслідування, ведення обліку нещасних випадків в органах та підрозділах МНС України, затвердженої наказом МНС від 18.08.2006 № 540 [3], дозволили серед основних причин виробничого травматизму в ДСНС України виокремити такі, як: неналежна, недостатня оцінка обставин та умов під час організації гасіння пожеж та проведення аварійно-рятувальних робіт керівниками робіт; невикористання засобів індивідуального захисту; порушення вимог безпеки під час експлуатації обладнання, механізмів, конструктивні недоліки, недостатня надійність транспортних засобів; незадовільні фізичні дані або стан здоров'я; травмування (смерть) внаслідок протиправних дій інших осіб; особиста необережність потерпілого, недостатній контроль за станом здоров'я та неякісне проведення професійного відбору; недоліки в організації господарських робіт у навчальних закладах ДСНС України; порушення вимог Правил дорожнього руху та інші.

Результати аналізу виробничого травматизму серед особового складу Державної служби України з питань надзвичайних ситуацій за 12 останніх років, наведені у роботі Т. В. Костенко, підтверджують невирішеність проблеми травматизму рядового та начальницького складу органів і підрозділів під час виконання службових обов'язків в органах, підрозділах, підприємствах, установах та організаціях сфери управління ДСНС України [5, 167]. Дослідницею встановлено, що показники травматизму серед рятувальників значно перевищують такі показники у розвинених країнах. Найбільша кількість рятувальників одержали механічні та термічні травми. Як зазначає дослідниця, основною причиною, що призводить до теплових вражень та їх ускладнень, є недостатня захисна дія протитеплових засобів, якими оснащені рятувальні підрозділи, та неповнота знань механізмів дії теплових чинників і, як наслідок, помилкові дії керівників гасіння пожеж [16].

На думку фахівців, які проводили дослідження в Україні за програмою міжнародної організації праці, велика кількість нещасних випадків зі смертельними наслідками пояснюється наступними причинами:

- незадовільною підготовкою робітників і роботодавців з питань охорони праці;
- відсутністю належного контролю стану безпеки на робочих місцях та виконання встановлених норм;

- недостатнім забезпеченням працюючих засобами індивідуального захисту;
- повільним впровадженням засобів та приладів колективної безпеки на підприємствах;
- спрацьованістю (у деяких галузях до 80 %) засобів виробництва [2].

У дослідженні А. Г. Снісаренка, спрямованому на вивчення проблеми психологічних факторів загибелі і травматизму рятувальників, знаходимо, що до основних травмуючих факторів спеціалістів оперативно-рятувальних служб відносяться: дія отруйних речовин, газів, продуктів горіння і термічного розпаду (41,4 %), руйнування будівельних конструкцій, падіння предметів і матеріалів (27,6 %), вибухи ємностей із горючими та вибухонебезпечними речовинами, спалахи горючих та легкозаймистих речовин (13,8 %), падіння з висоти (3,4 %), інші причини (13,8 %) [11].

Проведення аналізу причин виробничого травматизму в ДСНС України дозволяє припустити, що ряд ситуацій, що призвели до травматизму/загибелі працівників, мають психологічне підґрунтя. До таких причин відносимо: неповну оцінку обставин та умов під час організації гасіння пожеж та проведення аварійно-рятувальних робіт; ігнорування необхідності використання засобів індивідуального захисту; порушення вимог безпеки під час експлуатації обладнання, механізмів, незадовільні фізичні дані або стан здоров'я; особисту необережність та недостатній контроль за станом здоров'я; незадовільну підготовку з питань охорони праці [11].

Підтвердження взаємозв'язків травматизації та психологічних факторів її виникнення знаходимо у дослідженнях І. Басиага-Пастернак, С. Помикала и А. Чихош, які були спрямовані на виявлення джерел стресу, пошук найбільш характерного способу подолання стресу та рівень синдрому вигорання у команд рятувальників у гірській місцевості. За їх результатами було виявлено, що найбільш стресовими для рятувальника є ситуації, пов'язані із можливістю його смерті або втрати здоров'я; та доведено, що найбільш ефективний стиль самоконтролю – орієнтованість на завдання, найвищий рівень стресу мають рятувальники із синдромом вигорання [15].

У результатах дослідження А. Г. Снісаренка також прослідковуємо взаємозв'язки травматизації та психологічної схильності до неї. Розглядаючи психологічну схильність до травматизму працівників оперативно-рятувальних служб, дослідник розділяє її на особистісну (вона визначається особливостями спрямованості особистості), тимчасову (обумовлену низьким досвідом та недостатнім рівнем професійної підготовки) та ситуативну, схильність до якої визначається актуальними функціональними, емоційними та мотиваційними станами, а також міжособистісними та внутрішньо особистісними конфліктами [11]. Особливий вплив на схильність до травматизації мають стресові реакції та рівень адаптації до стресових чинників.

До факторів, які підвищують схильність до травматизації, дослідники також відносять: агресивність, надмірна самовпевненість, неповага до людей або ж надмірно виражена емпатійність, недисциплінованість, високий рівень тривожності, нерішучості, гіпервідповідальність, висока схильність до ризику [11; 17].

Недосвідченість та низький рівень підготовленості призводять до підвищення рівня помилок, які в свою чергу часто призводять до травматизму та нещасних випадків, переживання невпевненості у собі та хвилювання, спричинене розумінням та усвідомленням ймовірності помилки [18].

Виходячи із зазначеного, саме підвищення рівня професійної підготовки працівників аварійно-рятувальних підрозділів; посилення контролю за якістю проведення інструктажів з охорони праці; виконання вимог чинного законодавства з питань охорони праці керівним складом органів і підрозділів ДСНС України – на нашу думку, є напрямами роботи щодо зниження рівня травматизму серед працівників ДСНС України. Важливими є також ретельний аналіз під час розслідування нещасних випадків виробничого травматизму, із обов'язковим з'ясуванням обставин та причин виникнення нещасного випадку, із

встановленням винних осіб та вживання дієвих заходів з метою недопущення випадків виробничого травматизму у подальшому.

До психологічних напрямів роботи щодо зниження рівня травматизму серед працівників ДСНС України, а також зменшення фізичних і психічних втрат серед працівників аварійно-рятувальних служб, відносимо: проведення тренінгової роботи із подолання труднощів у міжособистісному та професійному спілкуванні; роботи із оволодіння практичними навичками протидії стресовим ситуаціям та запобігання/подолання їх негативних наслідків; робота із розвитку у працівників оптимістичних поглядів у майбутнє та підвищення/стабілізації самооцінки; роботи із формування особистісної установки на гарантування власної безпеки і безпеки підлеглих, колег під час виконання службових обов'язків; покращення морального і соціально-психологічного клімату у колективах підрозділів ДСНС України.

Важливим аспектом у зниженні виробничого травматизму є психологічна підготовка майбутніх фахівців ДСНС України, яка розглядається нами як комплекс взаємопов'язаних заходів, що здійснюються в загальній системі службової підготовки, а також у навчально-виховному процесі та безпосередньо у процесі виконання завдань за призначенням, які спрямовані на формування, розвиток та підтримку психологічної готовності осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, рятувальників до професійної діяльності, виконання завдань за призначенням у складних та екстремальних умовах [10].

Психологічне забезпечення спрямоване на осіб рядового і начальницького складу, рятувальників та працівників, кандидатів на проходження служби цивільного захисту, роботу (для рятувальників) та навчання у вищих та професійно-технічних навчальних закладах сфери управління ДСНС (далі – НЗ ДСНС), а також постраждалих унаслідок надзвичайних ситуацій. До основних складових психологічного забезпечення відносяться:

- 1) професійно-психологічний відбір кандидатів на службу цивільного захисту, роботу (для рятувальників) до органів і підрозділів цивільного захисту, навчання до НЗ ДСНС;
- 2) психологічна підготовка осіб рядового і начальницького складу;
- 3) психологічний супровід осіб рядового і начальницького складу, рятувальників під час виконання завдань за призначенням;
- 4) вивчення СПК у колективах органів і підрозділів цивільного захисту;
- 5) здійснення заходів психопрофілактики, надання психологічної допомоги, проведення заходів психологічного відновлення осіб рядового і начальницького складу, рятувальників та працівників;
- 6) надання безоплатної екстреної психологічної допомоги постраждалим унаслідок надзвичайних ситуацій [10].

Отже, психологічна підготовка є важливим напрямом щодо зниження виробничого травматизму через вирішення наступних завдань: сприяння швидкій адаптації рятувальників в зоні НС; формування у рятувальників уявлення про характер підготовки і проведення аварійно-рятувальних робіт; формування у рятувальників психологічної стійкості до роботи в екстремальних умовах; відновлення порушених психічних функцій під час проведення аварійно-рятувальних робіт та після їх закінчення.

У роботах В. М. Фірмана, що присвячені дослідженню ролі людського чинника серед причин виникнення небезпечних ситуацій, у результаті аналізу статистичних даних щодо кількості нещасних випадків виробничого характеру, нещасних випадків зі смертельними наслідками в період з 2005 до 2017 року виявлено, що людський чинник може бути причиною нещасних випадків на робочому місці, але також він є ключем до з'ясування того, як на дії працівників впливають інші аспекти трудового процесу. У результаті проведеної роботи стверджується, що саме працівники повинні усвідомити, що важливим елементом у підвищенні рівня безпеки виробництва є формування культури безпеки праці, позитивного ставлення до питань безпеки, поваги, активної взаємодії у запобіганні реалізації ризиків на робочому місці. Лише спільні зусилля роботодавців, працівників, та органів державної влади можуть вирішити питання безпеки праці на кожному робочому місці [13, 107].

Підтвердження даної тези знаходимо у дослідженнях Т. М. Таїрової, якою запропоновано підходи до підвищення результативності системи управління охороною праці [12, 5]. Згідно з результатами її роботи, для підвищення ефективності функціонування системи «охорона праці» та результативного функціонування системи «роботодавець – працівник – робоче місце» має бути гарантоване виконання ряду цілей: – безпечні умови праці для працівника; – недопущення появи або зменшення до допустимих меж дії вражаючих, небезпечних і шкідливих чинників, які призводять до втрати працездатності і погіршення здоров'я працівника; – додержання роботодавцем вимог Закону України «Про охорону праці» щодо створення безпечних умов праці; – додержання працівником і роботодавцем вимог Закону України «Про охорону праці» щодо трудової і виробничої дисципліни та статей 139, 141 Кодексу Законів про працю.

Висновки. Таким чином, на сьогодні проблема управління охороною праці в органах та підрозділах Державної служби України з надзвичайних ситуацій залишається актуальною та невирішеною. Проведений аналіз причин виробничого травматизму дозволяє стверджувати, що серед них переважають недостатній рівень оснащення підрозділів засобами захисту та їх невисока захисна дія; відсутність повного спектру знань щодо дії небезпечних чинників, які можуть впливати на працівника під час виконання ним службових обов'язків та призводити до травмування /загибелі. Найбільш поширеними причинами травматизму на виробництві в Україні, що були виділені незалежними експертами, є незадовільна підготовка працівників і роботодавців з питань охорони праці; відсутність належного контролю стану безпеки на робочих місцях та виконання встановлених норм; недостатнє забезпечення працюючих засобами індивідуального захисту; повільне впровадження засобів та приладів колективної безпеки на підприємствах; спрацьованість засобів виробництва

Авторами визначено ряд теоретичних положень щодо організаційного забезпечення охорони праці в органах та підрозділах Державної служби надзвичайних ситуацій України. Розкрито завдання Управління організації медичного забезпечення, медико-біологічного захисту та охорони праці в Державній службі надзвичайних ситуацій України.

Серед основних причин виробничого травматизму в ДСНС України виокремлено: неналежну, недостатню оцінку обставин та умов під час організації гасіння пожеж та проведення аварійно-рятувальних робіт керівниками робіт; невикористання засобів індивідуального захисту; порушення вимог безпеки під час експлуатації обладнання, механізмів, конструктивні недоліки, недостатня надійність транспортних засобів; незадовільні фізичні дані або стан здоров'я; травмування (смерть) внаслідок протиправних дій інших осіб; особисту необережність потерпілого, недостатній контроль за станом здоров'я та неякісне проведення професійного відбору; недоліки в організації господарських робіт у навчальних закладах ДСНС України; порушення вимог Правил дорожнього руху та інші.

Серед психологічних причин виділено психологічну схильність до травматизму працівників оперативно-рятувальних служб, яка поділяється на особистісну, що визначається особливостями спрямованості особистості, тимчасову, обумовлену низьким досвідом та недостатнім рівнем професійної підготовки, та ситуативну, схильність до якої визначається актуальними функціональними, емоційними та мотиваційними станами, а також міжособистісними та внутрішньо особистісними конфліктами. Особливий вплив на схильність до травматизації мають стресові реакції та рівень адаптації до стресових чинників.

До факторів, які підвищують схильність до травматизації, відносяться: агресивність, надмірна самовпевненість, неповага до людей або ж надмірно виражена емпатійність, недисциплінованість, високий рівень тривожності, нерішучості, гіпервідповідальність, висока схильність до ризику. Недосвідченість та низький рівень підготовленості призводять до підвищення рівня помилок, які в свою чергу часто призводять до травматизму та нещасних випадків, переживання невпевненості у собі та хвилювання, спричинене розумінням та усвідомленням ймовірності помилки.

На основі аналізу представлених статистичних даних виробничого травматизму за 2020 рік в системі Державної служби України з надзвичайних ситуацій та порівняння з попередніми роками запропоновано ряд напрямів роботи для зменшення виробничого травматизму рядового та начальницького складу органів і підрозділів під час виконання службових обов'язків в органах, підрозділах, підприємствах, установах та організаціях сфери управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Для зниження рівня травматизму серед працівників ДСНС України запропоновано методи психологічної роботи, спрямованої на: подолання труднощів у міжособистісному та професійному спілкуванні оволодіння практичними навичками протидії стресовим ситуаціям та запобігання/подолання їх негативних наслідків; розвиток оптимістичних поглядів у майбутнє та підвищення/стабілізації самооцінки; формування особистісної установки на гарантування власної безпеки і безпеки підлеглих, колег під час виконання службових обов'язків; покращення морального і соціально-психологічного клімату у колективах підрозділів ДСНС України.

Серед організаційних методів і засобів підвищення безпеки праці в системі Державної служби України з надзвичайних ситуацій виокремлено удосконалення законодавчих та нормативно-правових актів з охорони праці; проведення моніторингу та оцінки ефективності виконання запланованих заходів; здійснення аналітичного огляду матеріалів розслідування аварій, нещасних випадків та професійних захворювань; упровадження сучасних досягнень науки, техніки й технології у сфері охорони праці; ретельне проведення професійно-психологічного відбору кадрів. Серед методів зменшення виробничого травматизму рядового та начальницького складу органів і підрозділів ДСНС України виділено важливу роль психологічної підготовки майбутніх рятувальників, яка відноситься до основних складових психологічного забезпечення осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту.

Для підвищення ефективності функціонування системи «охорона праці» має бути гарантоване виконання ряду цілей: – безпечні умови праці для працівника; – недопущення появи або зменшення до допустимих меж дії вражаючих, небезпечних і шкідливих чинників, які призводять до втрати працездатності і погіршення здоров'я працівника; – додержання роботодавцем вимог Закону України «Про охорону праці» щодо створення безпечних умов праці; – додержання працівником і роботодавцем вимог Закону України «Про охорону праці» щодо трудової і виробничої дисципліни та статей 139, 141 Кодексу Законів про працю. Лише спільні зусилля роботодавців, працівників та органів державної влади можуть вирішити питання безпеки праці на кожному робочому місці.

Важливою метою виконання запропонованих заходів є формування культури безпеки праці, позитивного ставлення до питань безпеки, поваги, активної взаємодії у запобіганні реалізації ризиків на робочому місці.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому проведенні аналізу нормативної бази та окресленні плану лонгитюдного дослідження із розслідування та аналізу причин травматизму й загибелі працівників системи ДСНС для вирішення проблем удосконалення системи охорони праці у даній галузі людської діяльності.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Алексеева О. С. Управління охороною праці в органах та підрозділах ДСНС України: проблеми та перспективи / О. С. Алексеева, В. С. Чубань, В. В. Наконечний, П. І. Заїка // Пожежна безпека: теорія і практика. – 2014. – № 16. – С. 4-10. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbtp_2014_16_3

2. Душко Т. Охорона праці в Україні та за кордоном: система менеджменту охорони здоров'я та професійної безпеки. Режим доступу: <https://oppb.com.ua/articles/ohorona-praci-v-ukrayini-ta-za-kordonom-systema-menedzhmentu-ohorony-zdorovya-ta>

3. Інструкція про порядок розслідування, ведення обліку нещасних випадків в органах та підрозділах МНС України, затвердженої наказом МНС від 18.08.2006 № 540.

4. Лунде, А., Теллефсен, К. Безопасность пациентов и спасателей: рекомендации по отправке и приоритизации спасательных ресурсов, основанные на ретроспективном исследовании норвежских лавинных инцидентов 1996–2017 гг. *Scand J Trauma Resusc Emerg Med* 27, 5 (2019). <https://doi.org/10.1186/s13049-019-0585-7>

5. Костенко Т. В. Особливості травматизму рятувальників в Україні. Вісті Донецького гірничого інституту. – 2017. – № 1. – С. 165-169. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vdgi_2017_1_26

6. Наказ МНС № 312 від 07.05.2007, що затверджує Правила безпеки в органах і підрозділах МНС України.

7. Офіційний сайт Державної служби України з надзвичайних ситуацій. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.

8. Показники виробничого травматизму на підприємствах та в підрозділах ДСНС (МНС) України за 2005-2016 роки.

9. Показники виробничого травматизму на підприємствах та в підрозділах ДСНС України за 2019-2020 роки.

10. Порядок психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій: затв. наказом МНС від 31.08.2017 № 747. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17#n14>.

11. Снисаренко А. Г. Психологические факторы гибели и травматизма спасателей. Системы безопасности»–СБ-2006. Материалах XV научно-технической конф.–М.: Академия ГПС МЧС России, 2006 р. С. 265-267.

12. Таїрова Т. М. Підвищення ефективності функціонування системи "охорона праці" / Т. М. Таїрова // Проблеми охорони праці в Україні. - 2019. - Вип. 35(1). - С. 3-8. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pop_2019_35%281%29__3.

13. Фірман І. В. Помилка людини серед причин виробничого травматизму / І. В. Фірман, С. В. Тимошук, В. М. Фірман // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. - 2018. - № 2. - С. 103-108. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2018_2_19.

14. Чубань В. С. Вдосконалення механізму управління охороною праці в органах та підрозділах Міністерства надзвичайних ситуацій України / В. С. Чубань, Ю. М. Горбаченко, Т. М. Кришталь // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2012. – Вип. 22(1). – С. 328-335. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2012_22%281%29__53.

15. Basiaga-Pasternaka J., Pomykała S., Cichosza A. Stress in volunteer mountain rescue teams a Faculty of Physical Education and Sport, Department of Psychology, University of Physical Education in Kraków, 2015 https://www.researchgate.net/publication/340792675_Stress_in_volunteer_mountain_rescue_teams.

16. Kostenko V., Kostenko T., Zemlyansky O., Maiboroda A., Kutsenko S. 2017. Automation of individual thermal protection of rescuers in the initial period of extinguishing a fire. *East European magazine of corporate technologies*. 5, 10 (89) (October 2017), 4-11. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2017.109484>.

17. Pomykała S. [2012] Stres w pracy ratowników górskich na przykładzie Bieszczadzkiej Grupy Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego. Praca magisterska pod kierunkiem Joanny Basiagi-Pasternak, Zakład Psychologii Akademii Wychowania Fizycznego.

18. Rząsowska E., Fabryczewska A. A. [2007] Strażacy. Stres zawodowy. Charakterystyka psychologiczna wybranych zawodów stresowych, Terelak J. F., (ed.), Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warsaw, pp. 447–474.

REFERENCES

1. Aleksieieva O. S. Upravlinnia okhoronoiu pratsi v orhanakh ta pidrozdilakh DSNS Ukrainy: problemy ta perspektyvy / O. S. Aleksieieva, V. S. Chuban, V. V. Nakonechnyi, P. I. Zaika // Pozhezhna bezpeka: teoriia i praktyka. - 2014. - № 16. - S. 4-10. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbtp_2014_16_3.
2. Dushko T. Okhorona pratsi v Ukraini ta za kordonom: systema menedzhmentu okhorony zdorovia ta profesiinoi bezpeky. Rezhym dostupu: <https://oppb.com.ua/articles/ohorona-praci-v-ukrayini-ta-za-kordonom-systema-menedzhmentu-ohorony-zdorovya-ta>.
3. Instruktsiia pro poriadok rozsliduvannia, vedennia obliku neshchasnykh vypadkiv v orhanakh ta pidrozdilakh MNS Ukrainy, zatverdzhenoї nakazom MNS vid 18.08.2006 № 540
4. Lunde, A., Tellefsen, K. Bezopasnost patsyentov y spasatelei: rekomendatsyy po otpravke y pryorytezatsyy spasatelnykh resursov, osnovannyye na retrospektyvnom yssledovanyy norvezhskykh lavynnykh yntsydentov 1996–2017 hh. Scand J Trauma Resusc Emerg Med 27, 5 (2019). <https://doi.org/10.1186/s13049-019-0585-7>.
5. Kostenko T. V. Osoblyvosti travmatyzmu riatuvalnykh v Ukraini. Visti Donetskoho hirnychoho instytutu. – 2017. – № 1. – S. 165-169. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vdgi_2017_1_26.
6. Nakaz MNS №312 vid 07.05.2007, shcho zatverdzhuae Pravyla bezpeky v orhanakh i pidrozdilakh MNS Ukrainy.
7. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii. – Rezhym dostupu: www.kmu.gov.ua.
8. Pokaznyky vyrobnychoho travmatyzmu na pidpriemstvakh ta v pidrozdilakh DSNS (MNS) Ukrainy za 2005-2016 roky.
9. Pokaznyky vyrobnychoho travmatyzmu na pidpriemstvakh ta v pidrozdilakh DSNS Ukrainy za 2019-2020 roky.
10. Poriadok psykholohichnoho zabezpechennia v Derzhavnii sluzhbi Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii: zatv. nakazom MVS vid 31.08.2017 № 747. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17#n14>.
11. Snysarenko A. H. Psykholohicheskye faktory hybely y travmatyzma spasatelei. Systemy bezopasnosti»–SB-2006. Materyalakh XV nauchno-tekhnycheskoi konf.–M.: Akademyia HPS MChS Rossyy, 2006 r. S. 265-267.
12. Tairova T. M. Pidvyshchennia efektyvnosti funktsionuvannia systemy "okhorona pratsi" / T. M. Tairova // Problemy okhorony pratsi v Ukraini. - 2019. - Vyp. 35(1). - S. 3-8. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pop_2019_35%281%29__3.
13. Firman I. V. Pomylka liudyny sered prychn vyrobnychoho travmatyzmu / I. V. Firman, S. V. Tymoshuk, V. M. Firman // Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Serii : Ekonomichni nauky. – 2018. – № 2. – S. 103-108. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2018_2_19.
14. Chuban V. S. Vdoskonalennia mekhanizmu upravlinnia okhoronoiu pratsi v orhanakh ta pidrozdilakh Ministerstva nadzvychainykh sytuatsii Ukrainy / V. S. Chuban, Yu. M. Horbachenko, T. M. Kryshtal // Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky. – 2012. – Vyp. 22(1). – S. 328-335. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2012_22%281%29__53.
15. Basiaga-Pasternaka J., Pomykalab S., Cichosza A. Stress in volunteer mountain rescue teams a Faculty of Physical Education and Sport, Department of Psychology, University of Physical Education in Kraków, 2015 https://www.researchgate.net/publication/340792675_Stress_in_volunteer_mountain_rescue_teams
16. Kostenko V., Kostenko T., Zemlyansky O., Maiboroda A., Kutsenko S. 2017. Automation of individual thermal protection of rescuers in the initial period of extinguishing a fire. East European magazine of corporate technologies. 5, 10 (89) (October 2017), 4-11. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2017.109484>.

17. Pomykała S. [2012] Stres w pracy ratowników górskich na przykładzie Bieszczadzkiej Grupy Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego. Praca magisterska pod kierunkiem Joanny Basiagi-Pasternak, Zakład Psychologii Akademii Wychowania Fizycznego.

18. Rząsowska E., Fabryczewska A. A. [2007] Strażacy. Stres zawodowy. Charakterystyka psychologiczna wybranych zawodów stresowych, Terelak J.F., (ed.), Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warsaw, pp. 447–474.

Nelia Vovk, PhD in Pedagogy, docent,

Yuliia Panimash, PhD in Pedagogy

*Cherkassy Institute of Fire Safety Named after Chernobyl Heroes
of National University of Civil Defense in Ukraine*

HEALTH AND SAFETY MANAGEMENT IN BODIES AND DIVISIONS OF THE SES OF UKRAINE

The article provides an analytical review of the problem of labor protection management in the bodies and units of the State Emergency Service of Ukraine (SES). The existing regulatory framework is submitted in the management system of labor protection of the Civil Service emergency situations. The authors have identified a number of theoretical positions on the organizational support of labor protection in the bodies and divisions of the SES of Ukraine, the task of Management of the organization of medical maintenance, medical and biological protection and labor protection in the SES of Ukraine.

Based on the analysis of the presented statistical data on occupational injuries in 2020 in the SES system as compared with previous years, a number of reasons (psychological, organizational, logistical support) are considered and measures to reduce occupational injuries of ordinary and senior staff and departments. responsibilities in bodies, divisions, enterprises, institutions and organizations of the sphere of management of the State Emergency Service of Ukraine are proposed.

The average areas of work to reduce occupational injuries of the rank-and-file and officers staff of the SES of Ukraine are organizational, psychological and the method of improving the regulatory framework. In particular, the organizational methods and means of improving occupational safety in the system of the SES of Ukraine include the improvement of legislative and regulatory acts on labor protection; monitoring and evaluating the effectiveness of the planned activities; carrying out an analytical review of materials of investigation of emergency situations, accidents and occupational diseases; implementation of modern achievements in science, equipment and technologies in labor protection area; careful selection of personnel. One of the important identified areas of work methods is psychological training of employees as the interaction of interrelated activities carried out in the general system of training, as well as in the educational process and cooperation in the process of performing assigned tasks, which are aimed at forming, developing and maintaining the psychological readiness of ordinary and initial management of civil defense, for professional activities, performing tasks in difficult and extreme conditions.

Key words: *occupational injuries, medical and biological protection and labor protection, labor protection management, management of organization medical support, professional training, psychological training, psychological support.*